

O'ZBEK XALQ MAQOLLARINI INGLIZ VA RUS TILLARIGA TARJIMA QILISHDA MADANIY KONTEKSTNI SAQLASH MUAMMOLARI

Annotatsiya.

O'zbek xalq maqollari nafaqat til birliklari, balki asrlar davomida shakllangan madaniy kodlar tizimidir. Ularni ingliz va rus tillariga tarjima qilish jarayonida madaniy kontekstning yo'qolishi paremiologiya va tarjima nazariyasining dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Ushbu maqolada to'rtta asosiy tarjima usuli — so'zma-so'z tarjima, madaniy ekvivalent topish, tavsifiy tarjima va modifikatsiya — qiyosiy tahlil etiladi hamda har bir usulning afzalliklari va kamchiliklari ko'rsatiladi. Tadqiqot natijasida aniqlandi: birorta usul yolg'iz holda maqolning to'liq madaniy ma'nosini yetkazishga qodir emas. Muammo yechimi sifatida ikki qatlamli saqlash modeli taklif etiladi — birinchi qatlamda maqolning tarjimasi, ikkinchi qatlamda tarjimada yo'qolgan madaniy kontekst va izoh alohida saqlanadi. Bu model maqol.great-site.net platformasida amalda joriy etilgan va o'zbek, ingliz hamda rus tillarida bir vaqtning o'zida maqollarni kontekst bilan birga taqdim etish imkonini beradi. Tadqiqot o'zbek folklorini raqamli muhitda saqlash va xalqaro auditoriyaga yetkazishning ilmiy-amaliy asoslarini shakllantiradi.

Kalit so'zlar: o'zbek maqollari, tarjima nazariyasi, madaniy kontekst, paremiologiya, ko'p tili platforma, ikki qatlamli model.

1. Kirish

O'zbek xalq maqollari milliy madaniyatning muhim qatlamini tashkil etib, xalqning asrlar davomida to'plagan axloqiy, falsafiy va ijtimoiy tajribasini ixcham, obrazli shaklda ifodalaydi (Mirzayev, Musoqulov va Sarimsoqov, 2005). Globallashuv davrida bu xazinani xalqaro auditoriyaga yetkazish zaruriyati tobora kuchaymoqda. Biroq tarjima jarayonida maqollarning madaniy konteksti ko'pincha yo'qoladi, bu esa ularning to'liq ma'nosini begona o'quvchiga yetkazishni qiyinlashtiradi (Nida, 1964).

Hozirgi kunda o'zbek maqollarini ko'p tilli tarzda taqdim etuvchi maxsus raqamli resurslar deyarli mavjud emas. Wikiquote.org saytining o'zbekcha bo'limi to'liq shakllanmagan, mavjud maqollar to'plamlari esa asosan statik, bir tilli va kontekstsiz (Wikimedia Foundation, 2024). Shu munosabat bilan ushbu tadqiqot ikkita asosiy savolni ko'rib chiqadi: (1) O'zbek maqollarini ingliz va rus tillariga tarjima qilishda madaniy ma'noning qaysi qismlari yo'qoladi? (2) Bu yo'qolishni minimallashtirish uchun qanday model taklif etilishi mumkin?

Tadqiqotning maqsadi — o'zbek maqollarini tarjima qilishdagi muammolarni tizimli tahlil etish va ikki qatlamli saqlash modelini ilmiy asoslash. Ushbu model maqol.great-site.net ko'p tilli platformasida amaliy sinovdan o'tkazilgan bo'lib, tarjima sifatini oshirishning yangi yo'lini ko'rsatadi.

2. Adabiyotlar tahlili

2.1. Paremiologiya va maqollarning lingvistik xususiyatlari.

Paremiologiya — maqollarni o'rganuvchi fan bo'lib, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va folklorshunoslikning kesishmasida turadi. O'zbek adabiyotshunosligida Mirzayev, Musoqulov va Sarimsoqov (2005) tomonidan tuzilgan 13 mingdan ortiq maqolni o'z ichiga olgan akademik to'plam o'zbek paremiologiyasining fundamental manbai hisoblanadi. Imomov, Mirzayev, Sarimsoqov va Safarov (1990) esa o'zbek xalq og'zaki poetik ijodini darslik sifatida tizimlashtirgan. Koshg'ariyning

XI asrdagi "Devonu lug'otit turk" asari turkiy xalqlarning 400 ga yaqin maqolini o'z ichiga olib, o'zbek paremiologiyasining tarixiy negizini tashkil etadi (Koshg'ariy, 1960–1963). Maqollar sintaktik, semantik va pragmatik jihatdan murakkab birliklar bo'lib, ularning ma'nosi ko'pincha tarkibiy qismlaridan kelib chiqmaydi — bu xususiyat ularni tarjima qilishni ayniqsa qiyinlashtiradi (Catford, 1965).

2.2. Tarjima nazariyasi.

Eugene Nida (1964) tarjimada ikki yondashuvni farqlagan: rasmiy ekvivalentlik (formal equivalence) va dinamik ekvivalentlik (dynamic equivalence). Rasmiy yondashuvda asliyat shakli saqlansa-da, maqsad o'quvchida asl ta'sir hosil qilinmasligi mumkin. Dinamik yondashuvda esa maqsad auditoriyasida asliyat o'quvchisiga o'xshash taassurot qoldirishga intiladi — maqollar uchun bu usul samaraliroq hisoblanadi. Komissarov (1990) rus-ingliz tarjimasida madaniy bo'shliqlar (cultural gaps) muammosini batafsil ko'rib chiqib, ularni to'ldirish uchun izoh va transliteratsiya usullarini tavsiya etgan (253-b.). Hatim va Mason (1990) esa tarjimini diskurs darajasida tahlil qilib, madaniy kontekstning matn ma'nosiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatgan.

2.3. Ko'p tilli raqamli resurslar.

W3C Internationalization Working Group (2022) veb-saytlarni lokalizatsiya qilishda madaniy kontekstni saqlashning texnik va mazmunan qiyinchiliklarini o'rganib, ikki bosqichli yondashuv — avval internasionalizatsiya (i18n), so'ng lokalizatsiya (l10n) — ni tavsiya etgan. Unicode Consortium (2022) ko'p tilli saqlash uchun utf8mb4 standartini belgilagan. Mavjud maqollar platformalari (Proverbia.net, Wikiquote) ko'p tilli funktsionallikni qisman ta'minlansa-da, madaniy kontekst alohida maydonda saqlanmaydi (Wikimedia Foundation, 2024). Bu bo'shliq ushbu tadqiqotning asosiy motivatsiyasini tashkil etadi.

3. Metodologiya

Tadqiqotda sifat va miqdor metodlarining kombinatsiyasidan foydalanildi. Birinchidan, taqqoslama-tahliliy metod orqali 20 ta o'zbek maqoli to'rtta tarjima usuli bo'yicha ingliz va rus tillaridagi variantlari bilan qiyoslandi. Maqollar Mirzayev, Musoqulov va Sarimsoqov (2005) to'plamidan mavzu xilma-xilligini ta'minlash maqsadida qasddan tanlab olindi: mehnat, do'stlik, axloq, bilim va oila mavzularidan to'rttadan. Ikkinchidan, tavsifiy-lingvistik tahlil yordamida har bir maqolning sintaktik tuzilishi, semantik qatlamlari va pragmatik funksiyalari ko'rib chiqildi. Uchinchidan, maqol.great-site.net platformasida 10 ta maqol ikki qatlamli model bo'yicha kiritildi va uch tilda foydalanuvchi qabuli kuzatildi.

Tarjima usullarini baholashda uchta mezon qo'llanildi: (1) semantik to'liqlik — asl ma'noning necha foizi saqlanishi; (2) madaniy tabiiylik — tarjimaning maqsad tili o'quvchisi uchun qanday eshutilishi; (3) pragmatik ekvivalentlik — asl maqolning kommunikativ ta'sirini qay darajada yetkazishi. Bu mezonlar Nida (1964) va Hatim va Mason (1990) asarlaridagi mezonlar asosida ishlab chiqildi.

4. Natijalar

Tahlil natijasida tarjima usullarining kuchli va zaif tomonlari aniq ko'rsatildi. 1-jadvalda to'rtta asosiy tarjima usulining uchta mezon bo'yicha qiyosiy ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval. Tarjima usullari qiyosiy tahlili

Tarjima usuli	Semantik to'liqlik	Madaniy tabiiylik	Pragmatik ekvivalentlik	Umumiy baho
So'zma-so'z tarjima	Yuqori	Past	Past	O'rtacha
Madaniy ekvivalent	O'rtacha	Yuqori	Yuqori	Yaxshi

Tavsifiy tarjima	Yuqori	O'rtacha	Yuqori	Yaxshi
Modifikatsiya	Past	Yuqori	O'rtacha	O'rtacha
Ikki qatlamli model ✓	Yuqori	Yuqori	Yuqori	A'lo

So'zma-so'z tarjima o'zbek asliyatiga sodiq bo'lib, semantik to'liqlikni ta'minlaydi, lekin tarjima g'arib va sun'iy eshitiladi. Masalan, "Mehnat — hayotning asosi" maqolining inglizchaga "Labor is the foundation of life" shakli semantik jihatdan to'g'ri, lekin ona tilida gapiradigan ingliz uchun tabiiy emas. Madaniy ekvivalent ("No pain, no gain") tabiiy eshitiladi va pragmatik ta'sir beradi, lekin o'zbek asliyatining "hayot" metaforasi butunlay yo'qoladi.

Madaniy referenslarning tarjimadagi yo'qolishi ayniqsa o'zbek hayotiga xos obrazlarda — palov, dasturxon, ariq, mahalla — yaqqol ko'zga tashlanadi. 2-jadvalda beshta maqolning ingliz va rus tillaridagi tarjimalarida yo'qolgan madaniy ma'no elementlari keltirilgan.

2-jadval. Tarjimada yo'qolgan madaniy ma'no elementlari

O'zbekcha maqol	Inglizcha ekvivalent	Ruscha ekvivalent	Yo'qolgan element
Mehnat — hayotning asosi	No pain, no gain	Без труда не выловишь рыбку	"Hayot" metaforasi; baliq obrazi kiritiladi
Til — qilich	The pen is mightier than the sword	Язык острее меча	Qilich → qalam: obraz o'zgaradi
Oshni to'la qozonda pish	Take your time to do things right	Тише едешь — дальше будешь	Qozon va osh — o'zbek turmushining ramzi

Do'st qoraday boshqada bilinadi	A friend in need is a friend indeed	Друзья познаются в беде	Semantik mos, madaniy yo'qolish minimal
Ko'p gapirma, ko'p tingla	Speech is silver, silence is golden	Меньше говори — больше слушай	Tinglash faolligi yo'qolib, sukut passivligi keladi

Tadqiqotning asosiy natijasi shundan iboratki, hech bir tarjima usuli yolg'iz holda maqolning to'liq madaniy ma'nosini yetkazishga qodir emas. Ikki qatlamli model esa bu muammoni hal etishning eng samarali yo'li ekanligi isbotlandi: birinchi qatlamda (en_text, ru_text maydonlari) maqolning so'zma-so'z yoki ekvivalent tarjimasi saqlanadi; ikkinchi qatlamda (context_en, context_ru maydonlari) tarjimada yo'qolgan madaniy ma'no, ishlatilish vaziyati va tarixiy izoh alohida yoziladi.

5. Muhokama

Olingan natijalar Nida (1964) ning dinamik ekvivalentlik nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi: maqollarni tarjima qilishda maqsad auditoriyasida asl ta'sirni hosil qilish uchun faqat so'zlarni emas, balki madaniy ma'noni ham ko'chirish zarur. Biroq tadqiqot bu nazariyani yangi yo'nalishda kengaytiradi — dinamik ekvivalentlik yolg'iz yetarli emas, u ikkinchi qatlam (kontekst maydoni) bilan to'ldirilishi kerak.

Hofstede, Hofstede va Minkov (2010) ning madaniyat qatlamlari nazariyasi nuqtai nazaridan qaraganda, o'zbek maqollaridagi ob'ektlar (qozon, ariq, dasturxon) faqat moddiy belgilar emas, balki "madaniy dasturning" (cultural software) ramzlari hisoblanadi. Shu sababdan ularni ingliz yoki rus madaniyatidagi ob'ektlarga almashtirganda maqolning madaniy kodlari buziladi. Ikki qatlamli model bu kodlarni kontekst maydoni orqali tiklaydi.

Crystal (2000) tilning yo'qolishi bilan birga unga xos madaniy ma'nolar ham yo'qolishini ta'kidlaydi. UNESCO (2003) konvensiyasi nomoddiy madaniy merosni saqlashga alohida e'tibor qaratishni talab qiladi. Ushbu tadqiqot taklif etgan model aynan shu xavfni kamaytirish uchun amaliy

vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotning cheklovlari: namuna soni 20 ta maqol bilan cheklangan; foydalanuvchi qabuli kichik auditoriyada kuzatilgan; model boshqa turkiy tillar uchun tekshirilmagan.

6. Xulosa

Ushbu tadqiqot o'zbek xalq maqollarini ingliz va rus tillariga tarjima qilishda madaniy kontekstning yo'qolishi muammosini tizimli tahlil etib, ikki qatlamli saqlash modelini ilmiy asosladi. To'rtta tarjima usulining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, so'zma-so'z tarjima semantik to'liqlikni ta'minlasa-da, tabiiylik va pragmatik ta'sir yo'qoladi; madaniy ekvivalent tabiiy eshitilsa-da, o'zbek madaniy obrazlari o'rniga maqsad madaniyat obrazlari kiritiladi. Ikki qatlamli model (tarjima + kontekst) esa bu kamchiliklarni bir vaqtda bartaraf etib, eng to'liq yechimni taqdim etdi.

Tadqiqotning amaliy natijasi — maqol.great-site.net platformasida joriy etilgan ikki qatlamli model — o'zbek folklori manbalari yaratuvchilari va raqamli madaniy meros sohasidagi tadqiqotchilar uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan aniq qo'llanma beradi. Kelajakdagi tadqiqotlarda namunani kengaytirish, boshqa turkiy tillarni qo'shish va foydalanuvchi baholash testlarini o'tkazish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

Catford, J. C. (1965). A linguistic theory of translation: An essay in applied linguistics. Oxford University Press.

Crystal, D. (2000). Language death. Cambridge University Press.

Hatim, B., & Mason, I. (1990). Discourse and the translator. Longman.

- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). Cultures and organizations: Software of the mind (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Imomov, K., Mirzayev, T., Sarimsoqov, B., & Safarov, O. (1990). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi: darslik. O'qituvchi.
- Komissarov, V. N. (1990). Teoriya perevoda: Lingvisticheskie aspekty [Tarjima nazariyasi: Lingvistik jihatlar] (253 b.). Vysshaya shkola.
- Koshg'ariy, M. (1960–1963). Devonu lug'otit turk (O'zbek tiliga tarjima, 3 jild). Fan.
- Mirzayev, T., Musoqulov, A., & Sarimsoqov, B. (2005). O'zbek xalq maqollari. Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.
- Mirzayev, T., Safarov, O., & O'rayeva, D. (2008). O'zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi. Sharq.
- Nida, E. A. (1964). Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating. E. J. Brill.
- Unicode Consortium. (2022). The Unicode standard, version 15.0.0. <https://unicode.org/versions/Unicode15.0.0/>
- UNESCO. (2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132540>
- W3C Internationalization Working Group. (2022). Internationalization best practices for spec developers. <https://www.w3.org/TR/international-specs/>
- Wikimedia Foundation. (2024). Wikiquote — free quote compendium. <https://wikiquote.org>

O'ZBEK XALQ MAQOLLARINI INGLIZ VA RUS TILLARIGA TARJIMA QILISHDA MADANIY KONTEKSTNI SAQLASH MUAMMOLARI

Annotatsiya.

O'zbek xalq maqollari nafaqat til birliklari, balki asrlar davomida shakllangan madaniy kodlar tizimidir. Ularni ingliz va rus tillariga tarjima qilish jarayonida madaniy kontekstning yo'qolishi paremiologiya va tarjima nazariyasining dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Ushbu maqolada to'rtta asosiy tarjima usuli — so'zma-so'z tarjima, madaniy ekvivalent topish, tavsifiy tarjima va modifikatsiya — qiyosiy tahlil etiladi hamda har bir usulning afzalliklari va kamchiliklari ko'rsatiladi. Tadqiqot natijasida aniqlandi: birorta usul yolg'iz holda maqolning to'liq madaniy ma'nosini yetkazishga qodir emas. Muammo yechimi sifatida ikki qatlamli saqlash modeli taklif etiladi — birinchi qatlamda maqolning tarjimasi, ikkinchi qatlamda tarjimada yo'qolgan madaniy kontekst va izoh alohida saqlanadi. Bu model maqol.great-site.net platformasida amalda joriy etilgan va o'zbek, ingliz hamda rus tillarida bir vaqtning o'zida maqollarni kontekst bilan birga taqdim etish imkonini beradi. Tadqiqot o'zbek folklorini raqamli muhitda saqlash va xalqaro auditoriyaga yetkazishning ilmiy-amaliy asoslarini shakllantiradi.

Kalit so'zlar: o'zbek maqollari, tarjima nazariyasi, madaniy kontekst, paremiologiya, ko'p tilli platforma, ikki qatlamli model.

1. Kirish

O'zbek xalq maqollari milliy madaniyatning muhim qatlamini tashkil etib, xalqning asrlar davomida to'plagan axloqiy, falsafiy va ijtimoiy tajribasini ixcham, obrazli shaklda ifodalaydi

(Mirzayev, Musoqulov va Sarimsoqov, 2005). Globallashuv davrida bu xazinani xalqaro auditoriyaga yetkazish zaruriyati tobora kuchaymoqda. Biroq tarjima jarayonida maqollarning madaniy konteksti ko'pincha yo'qoladi, bu esa ularning to'liq ma'nosini begona o'quvchiga yetkazishni qiyinlashtiradi (Nida, 1964).

Hozirgi kunda o'zbek maqollarini ko'p tilli tarzda taqdim etuvchi maxsus raqamli resurslar deyarli mavjud emas. Wikiquote.org saytining o'zbekcha bo'limi to'liq shakllanmagan, mavjud maqollar to'plamlari esa asosan statik, bir tilli va kontekstsiz (Wikimedia Foundation, 2024). Shu munosabat bilan ushbu tadqiqot ikkita asosiy savolni ko'rib chiqadi: (1) O'zbek maqollarini ingliz va rus tillariga tarjima qilishda madaniy ma'noning qaysi qismlari yo'qoladi? (2) Bu yo'qolishni minimallashtirish uchun qanday model taklif etilishi mumkin?

Tadqiqotning maqsadi — o'zbek maqollarini tarjima qilishdagi muammolarni tizimli tahlil etish va ikki qatlamli saqlash modelini ilmiy asoslash. Ushbu model maqol.great-site.net ko'p tilli platformasida amaliy sinovdan o'tkazilgan bo'lib, tarjima sifatini oshirishning yangi yo'lini ko'rsatadi.

2. Adabiyotlar tahlili

2.1. Paremiologiya va maqollarning lingvistik xususiyatlari.

Paremiologiya — maqollarni o'rganuvchi fan bo'lib, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va folklorshunoslikning kesishmasida turadi. O'zbek adabiyotshunosligida Mirzayev, Musoqulov va Sarimsoqov (2005) tomonidan tuzilgan 13 mingdan ortiq maqolni o'z ichiga olgan akademik to'plam o'zbek paremiologiyasining fundamental manbai hisoblanadi. Imomov, Mirzayev, Sarimsoqov va Safarov (1990) esa o'zbek xalq og'zaki poetik ijodini darslik sifatida tizimlashtirgan. Koshg'ariyning XI asrdagi "Devonu lug'otit turk" asari turkiy xalqlarning 400 ga yaqin maqolini o'z ichiga olib, o'zbek paremiologiyasining tarixiy negizini tashkil etadi (Koshg'ariy, 1960–1963). Maqollar sintaktik, semantik va pragmatik jihatdan murakkab birliklar bo'lib, ularning ma'nosi ko'pincha tarkibiy

qismlaridan kelib chiqmaydi — bu xususiyat ularni tarjima qilishni ayniqsa qiyinlashtiradi (Catford, 1965).

2.2. Tarjima nazariyasi.

Eugene Nida (1964) tarjimada ikki yondashuvni farqlagan: rasmiy ekvivalentlik (formal equivalence) va dinamik ekvivalentlik (dynamic equivalence). Rasmiy yondashuvda asliyat shakli saqlansa-da, maqsad o'quvchida asl ta'sir hosil qilinmasligi mumkin. Dinamik yondashuvda esa maqsad auditoriyasida asliyat o'quvchisiga o'xshash taassurot qoldirishga intiladi — maqollar uchun bu usul samaraliroq hisoblanadi. Komissarov (1990) rus-ingliz tarjimasida madaniy bo'shliqlar (cultural gaps) muammosini batafsil ko'rib chiqib, ularni to'ldirish uchun izoh va transliteratsiya usullarini tavsiya etgan (253-b.). Hatim va Mason (1990) esa tarjimini diskurs darajasida tahlil qilib, madaniy kontekstning matn ma'nosiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatgan.

2.3. Ko'p tilli raqamli resurslar.

W3C Internationalization Working Group (2022) veb-saytlarni lokalizatsiya qilishda madaniy kontekstni saqlashning texnik va mazmunan qiyinchiliklarini o'rganib, ikki bosqichli yondashuv — avval internasionalizatsiya (i18n), so'ng lokalizatsiya (l10n) — ni tavsiya etgan. Unicode Consortium (2022) ko'p tilli saqlash uchun utf8mb4 standartini belgilagan. Mavjud maqollar platformalari (Proverbia.net, Wikiquote) ko'p tilli funktsionallikni qisman ta'minlansa-da, madaniy kontekst alohida maydonda saqlanmaydi (Wikimedia Foundation, 2024). Bu bo'shliq ushbu tadqiqotning asosiy motivatsiyasini tashkil etadi.

3. Metodologiya

Tadqiqotda sifat va miqdor metodlarining kombinatsiyasidan foydalanildi. Birinchidan, taqqoslama-tahliliy metod orqali 20 ta o'zbek maqoli to'rtta tarjima usuli bo'yicha ingliz va rus tillaridagi variantlari bilan qiyoslandi. Maqollar Mirzayev, Musoqulov va Sarimsoqov (2005)

to'plamidan mavzu xilma-xilligini ta'minlash maqsadida qasddan tanlab olindi: mehnat, do'stlik, axloq, bilim va oila mavzularidan to'rttadan. Ikkinchidan, tavsifiy-lingvistik tahlil yordamida har bir maqolning sintaktik tuzilishi, semantik qatlamlari va pragmatik funksiyalari ko'rib chiqildi. Uchinchidan, maqol.great-site.net platformasida 10 ta maqol ikki qatlamli model bo'yicha kiritildi va uch tilda foydalanuvchi qabuli kuzatildi.

Tarjima usullarini baholashda uchta mezon qo'llanildi: (1) semantik to'liqlik — asl ma'noning necha foizi saqlanishi; (2) madaniy tabiiylik — tarjimaning maqsad tili o'quvchisi uchun qanday eshutilishi; (3) pragmatik ekvivalentlik — asl maqolning kommunikativ ta'sirini qay darajada yetkazishi. Bu mezonlar Nida (1964) va Hatim va Mason (1990) asarlaridagi mezonlar asosida ishlab chiqildi.

4. Natijalar

Tahlil natijasida tarjima usullarining kuchli va zaif tomonlari aniq ko'rsatildi. 1-jadvalda to'rtta asosiy tarjima usulining uchta mezon bo'yicha qiyosiy ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval. Tarjima usullari qiyosiy tahlili

Tarjima usuli	Semantik to'liqlik	Madaniy tabiiylik	Pragmatik ekvivalentlik	Umumiy baho
So'zma-so'z tarjima	Yuqori	Past	Past	O'rtacha
Madaniy ekvivalent	O'rtacha	Yuqori	Yuqori	Yaxshi
Tavsifiy tarjima	Yuqori	O'rtacha	Yuqori	Yaxshi
Modifikatsiya	Past	Yuqori	O'rtacha	O'rtacha

Ikki qatlamli model ✓	Yuqori	Yuqori	Yuqori	A'lo
-----------------------	--------	--------	--------	------

So'zma-so'z tarjima o'zbek asliyatiga sodiq bo'lib, semantik to'liqlikni ta'minlaydi, lekin tarjima g'arib va sun'iy eshitiladi. Masalan, "Mehnat — hayotning asosi" maqolining inglizchaga "Labor is the foundation of life" shakli semantik jihatdan to'g'ri, lekin ona tilida gapiradigan ingliz uchun tabiiy emas. Madaniy ekvivalent ("No pain, no gain") tabiiy eshitiladi va pragmatik ta'sir beradi, lekin o'zbek asliyati "hayot" metaforasi butunlay yo'qoladi.

Madaniy referenslarning tarjimadagi yo'qolishi ayniqsa o'zbek hayotiga xos obrazlarda — palov, dasturxon, ariq, mahalla — yaqqol ko'zga tashlanadi. 2-jadvalda beshta maqolning ingliz va rus tillaridagi tarjimalarida yo'qolgan madaniy ma'no elementlari keltirilgan.

2-jadval. Tarjimada yo'qolgan madaniy ma'no elementlari

O'zbekcha maqol	Inglizcha ekvivalent	Ruscha ekvivalent	Yo'qolgan element
Mehnat — hayotning asosi	No pain, no gain	Без труда не выловишь рыбку	"Hayot" metaforasi; baliq obrazi kiritiladi
Til — qilich	The pen is mightier than the sword	Язык острее меча	Qilich → qalam: obraz o'zgaradi
Oshni to'la qozonda pish	Take your time to do things right	Тише едешь — дальше будешь	Qozon va osh — o'zbek turmushining ramzi
Do'st qoraday boshqada bilinadi	A friend in need is a friend indeed	Друзья познаются в беде	Semantik mos, madaniy yo'qolish minimal

Ko'p gapirma, ko'p tingla	Speech is silver, silence is golden	Меньше говори — больше слушай	Tinglash faolligi yo'qolib, sukut passivligi keladi
---------------------------	-------------------------------------	-------------------------------	---

Tadqiqotning asosiy natijasi shundan iboratki, hech bir tarjima usuli yolg'iz holda maqolning to'liq madaniy ma'nosini yetkazishga qodir emas. Ikki qatlamli model esa bu muammoni hal etishning eng samarali yo'li ekanligi isbotlandi: birinchi qatlamda (en_text, ru_text maydonlari) maqolning so'zma-so'z yoki ekvivalent tarjimasi saqlanadi; ikkinchi qatlamda (context_en, context_ru maydonlari) tarjimada yo'qolgan madaniy ma'no, ishlatilish vaziyati va tarixiy izoh alohida yoziladi.

5. Muhokama

Olingan natijalar Nida (1964) ning dinamik ekvivalentlik nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi: maqollarni tarjima qilishda maqsad auditoriyasida asl ta'sirni hosil qilish uchun faqat so'zlarni emas, balki madaniy ma'noni ham ko'chirish zarur. Biroq tadqiqot bu nazariyani yangi yo'nalishda kengaytiradi — dinamik ekvivalentlik yolg'iz yetarli emas, u ikkinchi qatlam (kontekst maydoni) bilan to'ldirilishi kerak.

Hofstede, Hofstede va Minkov (2010) ning madaniyat qatlamlari nazariyasi nuqtai nazaridan qaraganda, o'zbek maqollaridagi ob'ektlar (qozon, ariq, dasturxon) faqat moddiy belgilar emas, balki "madaniy dasturning" (cultural software) ramzlari hisoblanadi. Shu sababdan ularni ingliz yoki rus madaniyatidagi ob'ektlarga almashtirganda maqolning madaniy kodlari buziladi. Ikki qatlamli model bu kodlarni kontekst maydoni orqali tiklaydi.

Crystal (2000) tilning yo'qolishi bilan birga unga xos madaniy ma'nolar ham yo'qolishini ta'kidlaydi. UNESCO (2003) konvensiyasi nomoddiy madaniy merosni saqlashga alohida e'tibor qaratishni talab qiladi. Ushbu tadqiqot taklif etgan model aynan shu xavfni kamaytirish uchun amaliy vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotning cheklavlari: namuna soni 20 ta maqol bilan cheklangan;

foydalanuvchi qabuli kichik auditoriyada kuzatilgan; model boshqa turkiy tillar uchun tekshirilmagan.

6. Xulosa

Ushbu tadqiqot o'zbek xalq maqollarini ingliz va rus tillariga tarjima qilishda madaniy kontekstning yo'qolishi muammosini tizimli tahlil etib, ikki qatlamli saqlash modelini ilmiy asosladi. To'rtta tarjima usulining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, so'zma-so'z tarjima semantik to'liqlikni ta'minlasa-da, tabiiylik va pragmatik ta'sir yo'qoladi; madaniy ekvivalent tabiiy eshitilsa-da, o'zbek madaniy obrazlari o'rniga maqsad madaniyat obrazlari kiritiladi. Ikki qatlamli model (tarjima + kontekst) esa bu kamchiliklarni bir vaqtda bartaraf etib, eng to'liq yechimni taqdim etdi.

Tadqiqotning amaliy natijasi — maqol.great-site.net platformasida joriy etilgan ikki qatlamli model — o'zbek folklori manbalari yaratuvchilari va raqamli madaniy meros sohasidagi tadqiqotchilar uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan aniq qo'llanma beradi. Kelajakdagi tadqiqotlarda namunani kengaytirish, boshqa turkiy tillarni qo'shish va foydalanuvchi baholash testlarini o'tkazish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

- Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation: An essay in applied linguistics*. Oxford University Press.
- Crystal, D. (2000). *Language death*. Cambridge University Press.
- Hatim, B., & Mason, I. (1990). *Discourse and the translator*. Longman.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Imomov, K., Mirzayev, T., Sarimsoqov, B., & Safarov, O. (1990). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi: darslik. O'qituvchi.

Komissarov, V. N. (1990). Teoriya perevoda: Lingvisticheskie aspekty [Tarjima nazariyasi: Lingvistik jihatlar] (253 b.). Vysshaya shkola.

Koshg'ariy, M. (1960–1963). Devonu lug'otit turk (O'zbek tiliga tarjima, 3 jild). Fan.

Mirzayev, T., Musoqulov, A., & Sarimsoqov, B. (2005). O'zbek xalq maqollari. Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.

Mirzayev, T., Safarov, O., & O'rayeva, D. (2008). O'zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi. Sharq.

Nida, E. A. (1964). Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating. E. J. Brill.

Unicode Consortium. (2022). The Unicode standard, version 15.0.0. <https://unicode.org/versions/Unicode15.0.0/>

UNESCO. (2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132540>

W3C Internationalization Working Group. (2022). Internationalization best practices for spec developers. <https://www.w3.org/TR/international-specs/>

Wikimedia Foundation. (2024). Wikiquote — free quote compendium. <https://wikiquote.org>